

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه و تبیین جایگاه آن در الگوی حکمرانی تحول‌گرای شهید آیت‌الله رئیسی انجام شده است. روش تحقیق کیفی و اکتشافی است و جامعه آماری شامل خبرگان قرآنی و نهج‌البلاغه بوده که با روش گلوله برفی ۱۴ تن انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری و با روش تحلیل مضمون کلارک و براون تحلیل شدند. برای اطمینان از روایی و پایایی، استخراج کدها در دو مرحله توسط پژوهشگر و تحلیلگر همکار انجام و توافق میان آنان با فرمول هولستی ۸۷٪ محاسبه شد که بیانگر پایایی مطلوب است؛ همچنین اعتبار محتوایی یافته‌ها به تأیید خبرگان مدیریت اسلامی رسید. یافته‌ها منجر به کشف الگویی جامع شامل ۱۰ بُعد و ۳۳ مؤلفه شد که سه بُعد «اصول اخلاقی-رفتاری»، «اعتقادات معنوی» و «مدیریتی-قانونی» به عنوان ارکان اصلی شناسایی شدند. تحلیل داده‌ها نشان داد مبانی دینی، در حکمرانی شهید رئیسی به شاخص‌های عینی بدل شده است؛ از جمله تبدیل «پرهیز از اسراف» به «فساد ستیزی اقتصادی»، «خلیفه‌الله بودن» به «مسئولیت‌پذیری مردمی» و «مدیریت عادلانه منابع» به «توسعه متوازن منطقه‌ای». این پژوهش الگوی حکمرانی شهید رئیسی را مصداقی از «تبدیل حکمت و حیانتی به اقدام اجرایی» دانسته و نشان می‌دهد تحول در حکمرانی مستلزم تحول در انسان و مبانی فکری اوست. بر پایه یافته‌ها، پیشنهادهایی همچون طراحی چارچوب نظری بومی، تدوین سند ملی سرمایه انسانی سبز اسلامی و تشکیل مرکز مطالعات حکمرانی تحول‌گرا برای نهادینه‌سازی عدالت و پایداری ارائه می‌شود. ■

سرمایه انسانی سبز اسلامی، روش حکمی-اجتهادی، قرآن و نهج‌البلاغه.

تحول‌گرایی در الگوی حکمرانی آیت‌الله رئیسی:

بازخوانی مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی

از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

مجتبی منوچهری

دانشجوی دکتری، مدیریت دولتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران
(Manoochehri@iauk.ac.ir)

عبدالحسین خسروبناه دزفولی

استاد، کلام اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
(Khosropanahdezfuli@gmail.com)

سنجر سلاجقه

دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران
(Salajeghe_187@Yahoo.Com)

علیرضا منظری توکلی

دانشیار، گروه علوم تربیتی، روانشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران
(a.manzari@iauk.ac.ir)

۱. بیان مسئله

در دنیای پویای امروز، تحول‌گرایی رویکردی کلیدی در حکمرانی است که با بازسازی ساختارها، فرآیندها و ارزش‌ها، ارتقای کارآمدی، پاسخگویی و عدالت را دنبال می‌کند (Kotter, 1390:94). این تحول، به‌ویژه در برابر چالش‌های زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای دولت‌های نوگراست؛ تحولی که اصالت آن به انطباق با گفتمان بومی-دینی و اتکا بر سرمایه انسانی درون جامعه وابسته است. در این میان، سرمایه انسانی سبز از منظر اسلام جایگاهی محوری در حکمرانی نوین دارد و انسان‌هایی مسئول، اخلاق‌مدار و حافظ محیط‌زیست را محور تحول می‌داند (باقری و خسروی، ۱۳۹۹: ۱۰۳ و سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۱۲: ۲۷).

از طرفی؛ با وجود بحران‌هایی مانند آلودگی هوا و کاهش منابع طبیعی (Taoketao & et al. 2018:1041)، بسیاری از سازمان‌ها در هم‌خوانی مدل‌های سنتی با الزامات پایداری ناتوان‌اند. (Zhang & et al, al 2019:53). حل این تنش، مستلزم تحول اقتصادی و نهادی برای توسعه فناوری‌ها و مدل‌های تجاری سازگار با محیط زیست است. در همین راستا، مفاهیمی مانند حکمرانی سبز، اقتصاد چرخشی و سرمایه انسانی سبز به‌عنوان راهبردهای کلیدی مطرح هستند (یونسکو، ۲۰۱۷). از سوی دیگر، نقش بی‌بدیل سرمایه انسانی در رشد سازمانی (حسن‌پور رودبارکی و لبادی، ۱۳۹۵: ۴۶) و پیوند آن با مؤلفه‌های اخلاقی در اندیشه اسلامی که منجر به تربیت انسان‌های توانمند و متعهد به ارزش‌های الهی می‌گردد (خسروپناه، ۱۳۹۸: ۳۵۲)، لزوم تلفیق این دو حوزه در حکمرانی را آشکار می‌سازد.

از آنجا که؛ نظریه‌های نوین رشد اقتصادی از تمرکز بر سرمایه فیزیکی فراتر رفته و بر سرمایه انسانی و دانش مولد تأکید دارند و تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد ارتقای بهره‌وری انسانی نسبت به سرمایه مادی، اثرگذارتر بوده است (سیف‌اللهی، ۱۳۹۹: ۱۵۲). این یافته‌ها در جوامع اسلامی، زمانی اثربخش‌تر می‌شود که با اصولی چون کرامت انسانی، فطرت الهی و اخلاق مسئولانه تلفیق شود؛ رویکردی که ابزارهای آمرانه را به مشارکت و خودکنترلی تبدیل می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۸۱: ۱۹-۱۶ به نقل از گنجعلی و همکاران، ۱۳۹۶).

1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

2. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).

بر همین مبنا؛ الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت با تأکید بر تربیت سرمایه انسانی اسلامی و حفظ محیط‌زیست، چارچوبی برای تحقق تمدن نوین اسلامی ارائه می‌کند (مرکز الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت، ۱۴۰۰). با آغاز دولت سیزدهم به ریاست آیت‌الله رئیسی، گفتمان تحول‌گرایی اسلامی با سه محور عدالت، مردم‌باوری و فساد ستیزی احیا شد؛ گفتمانی برگرفته از قرآن، سیره علوی و مدیریت امامین انقلاب (رئیسی، ۱۴۰۰)

که در پی بازتعریف مفاهیم از جمله سرمایه انسانی سبز^۱، است تا الگویی اخلاق محور، شایسته‌سالار و زیست‌مدار در حکمرانی نهادینه سازد. بر همین اساس؛ تولید دانش بومی متناسب با فرهنگ و ارزش‌های ایرانی- اسلامی و سیاست‌گذاری بر پایه مسائل خاص کشور از دغدغه‌های اصلی محسوب می‌شود (منوچهری و همکاران، ۱۴۰۳: ۹۱). بر همین مبنا و با توجه به تأثیر باورهای توحیدی، سنت معصومان (ع) و اندیشه‌ی شهید رئیسی در حکمرانی، این پژوهش با رویکرد حکمی- اجتهادی می‌کوشد نخست ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز را از قرآن و نهج‌البلاغه استخراج و سپس پیوند آن را با گفتمان حکمرانی شهید رئیسی بازنمایی کند. سؤال محوری پژوهش آن است که:

ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه چیست و چگونه با شاخص‌های الگوی حکمرانی تحول‌گرای آیت‌الله رئیسی ارتباط می‌یابد؟

۲. چارچوب نظری

حکمرانی

حکمرانی مفهومی بنیادین در سیاست و اجتماع است که شیوه‌های اعمال قدرت و مدیریت امور عمومی توسط دولت‌ها و نهادهای مختلف اجتماعی را در برمی‌گیرد (کاردان پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۶). این مفهوم، اقتدار راهبری در نهادهای دولتی، خصوصی، مردم‌نهاد و بین‌المللی محسوب می‌شود (خسروپناه، ۱۴۰۳: ۹).

حکمرانی ولایی

این نوع حکمرانی، تصمیم‌سازی ولایتمدارانه در ساحت فردی و اجتماعی را با مبانی توحیدی، ولایت الهی و نفی طاغوت، نبوت و جامعیت اسلام و اصول اخلاقی چون تقوا، تبشیر، وفاداری به عهد، عدالت و عقلانیت تعریف می‌کند. اهداف آن، تشکیل جامعه‌ای

اخلاقی، مهتدی، عدالت‌محور و متقی است (همان: ۲۰) شاخصه مهم در حکمرانی ولایی عقلانیت است. شاخصه مهم در حکمرانی ولایی معنویت است، شاخصه مهم و محوری در حکمرانی ولایی مردم باوری است (رئیزی، ۱۳۹۹، ۱۴).

حکمرانی مدرن

مدل حکمرانی مدرن بر مشارکت ذینفعان، سیاست‌گذاری چندوجهی، نظارت چند سطحی، توسعه پایدار، امنیت و عدالت اجتماعی تأکید دارد (خسروپناه، ۱۴۰۳: ۱۷).

حکمرانی حکمی

در حکمرانی حکمی، عقل نظری و عقل عملی مبنای شناخت «هست‌ها» و «بایدها» است. این الگو از تجربه حکمرانی مدرن در فرایند سیاست‌گذاری تا نظارت بهره می‌گیرد، اما ولایت‌محوری و مردم‌سالاری برگرفته از قرآن و سنت نبوی و علوی را رکن خویش می‌داند (همان: ۲۳).

تحول خواهی آیت‌الله رئیسی در حکمرانی

ما باید در ارتباط با شاخص‌هایی که آنها (غرب) معرفی می‌کنند به عنوان حکمرانی خوب کاملاً دقت کنیم؛ به طور مثال در نظریه حکمرانی خوب هشت محور وجود دارد مثلاً موضوع مشارکت، حقوق مساوی، مسئولیت‌پذیری، موضوع شفافیت و این شاخص‌ها باید مورد مطالعه قرار بگیرد که آنها وقتی می‌گویند حقوق مساوی منظورشان چه است؟ وقتی سخن از عقلانیت است نگاه به شاخص عقلانیت چگونه است؟ اینکه من می‌گویم نیاز به یک بحث جدی پژوهشی دارد این است که آنها سخن و صحبت از عقلانیت دارند درست است اما وقتی ما از عقل بحث می‌کنیم باید معلوم شود آنچه ما نسبت به عقلانیت سخن می‌گوییم درست مبتنی بر همان اصول و شاخص‌هایی است که مورد بحث داریم قرار می‌دهیم لذا هر کدام از این شاخص‌ها با نگاه به فقه و شریعت و نگاه به حکمت و مبانی باید مورد دقت قرار بگیرد که در محاسبه دچار یک اشتباه نشویم (رئیزی، ۱۳۹۹: ۱۲).

پس از شناخت مبانی غربی، گذراندن سه گام شامل: بازتعریف اصول، دولت‌سازی اسلامی و تربیت افراد تراز نظام اسلامی است اهمیت دارد (همان: ۱۴).

مکتب رئیسی

مکتب، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و روش‌هاست که بر سایر حوزه‌های معرفت انسانی تأثیر می‌گذارد (خسروپناه، ۱۴۰۰: ۱۷۸).

بر اساس پژوهش اسماعیل‌زاده (۱۴۰۳)، شاخصه‌های مکتب شهید رئیسی عبارت‌اند از: اخلاص و ایمان، عدالت‌محوری و فسادستیزی، امیدآفرینی در جامعه، تواضع، پیگیری مشکلات اقتصادی مردم و تعامل عزتمند با جهان. گندمی و سواری (۱۴۰۳) نیز ویژگی‌هایی همچون ایمان، جامع‌الاطراف بودن، انقلابی‌گری، کارآمدی و مردمی‌بودن را از ارکان مکتب وی دانسته‌اند.

تأکید شهید رئیسی بر شفافیت؛ مبارزه با فساد، نظام اداری کارآمد، اطمینان بخشی به مردم و افزایش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی (رئیسی، ۱۴۰۱: الف). ما در فرهنگی اسلامی‌مان بعد از توحید هیچ مفهومی به گستردگی و فراگیری عدالت نداریم؛... عدالت اجتماعی، عدالت فرهنگی، عدالت آموزشی، پرورشی ما واقعاً ببینیم و هر جا از محوریت عدالت عقب‌ماندگی داریم جبران کنیم (رئیسی، ۱۴۰۱: ب)

ما نیازمند به یک تحول اداری برای شکل‌گیری عدالت اداری هستیم؛ عدالت در جذب، عدالت در پرداخت، عدالت در ارتقا و عدالت در همه شئون اداری (رئیسی، ۱۴۰۱: پ)

نظام حکمرانی محیط زیستی

حکمرانی زیست‌محیطی جهانی، نظامی است متشکل از سازمان‌ها و نهادها، تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها، سازوکارهای تأمین مالی، قواعد، آیین‌ها و هنجارهایی که در صدد حفاظت از محیط‌زیست جهان و ضامن تحقق توسعه پایدار است. همچنین بنا بر تعریفی دیگر حکمرانی تعامل میان نهادهای رسمی و غیررسمی و بازیگران یک جامعه است که بر چگونگی تعیین و چارچوب‌بندی مشکلات زیست‌محیطی تأثیر می‌گذارد (جم و بلیک، ۱۳۹۶: ۱۴۳).

در راستای این یک‌جانبه‌گرایی؛ سازمان ملل متحد^۱ و یونسکو با معرفی پلتفرمی جهانی که آموزش، تربیت، عدالت اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست را در بر می‌گیرد قصد ارائه نسخه واحدی برای توسعه تمدن نوین جهانی را در قالب سند ۲۰۳۰ دارند (پلتفرم سرمایه انسانی سبز، سازمان یونسکو، ۲۰۱۷: ۸).

سرمایه انسانی سبز

سرمایه انسانی سبز به عنوان یکی از ویژگی‌های اولیه افراد برای توسعه در عصر تخریب محیط‌زیست در نظر گرفته می‌شود (Yin & et al, 2021). برای تعمیق بیشتر در مفهوم سرمایه انسانی سبز از منظر غرب؛ نظر اندیشمندان این حوزه نسبت به ویژگی‌ها و تعاریف این مفهوم به ترتیب تاریخ (امروز به گذشته) در جدول ۱ گردآوری شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های و تعاریف سرمایه انسانی سبز

پژوهشگر/ان	سال	تعریف ارائه شده
سیهومبینگ و مروانینگ ساری ^۱	۲۰۲۳	دارایی‌هایی نامشهود شامل؛ دانش، مهارت، استعداد، خلاقیت، تجربه، نگرش و فداکاری در راستای حفظ محیط‌زیست
نورین و همکاران ^۲ ص ۵	۲۰۲۳	مجموع اطلاعات، شایستگی، هوش، تخصص، خلاقیت، فداکاری و... که در کارکنان وجود دارد نه در سازمان
ناوانگساری ^۳ ص ۱۶۴	۲۰۲۲	دارایی نامشهود کارکنان در قالب تجربه، تخصص و نوآوری است که موجب توانمندی شرکت برای دستیابی به پایداری زیست محیطی می‌شود
تجاهجادی ^۴ و همکاران ص ۳	۲۰۲۲	سرمایه انسانی سبز به عنوان ترکیبی از دانش، مهارت، توانایی، تجربه، نگرش، خط‌مشی، خرد، خلاقیت و تعهد کارکنان نسبت به دغدغه زیست‌محیطی و مدیریت آن است
شعیب و همکاران	۲۰۲۱	مجموعه مهارت‌ها، دانش، توانایی‌ها، تجربه، نگرش‌ها و تعهدات کارکنان درباره حفاظت از محیط‌زیست
احمد و همکاران ص ۵	۲۰۲۱	مجموع دانش کارکنان، توانایی‌های کارکنان، تجربه کارکنان، خلاقیت و تعهد کارکنان در راستای اتخاذ سیاست‌ها و رویه‌های حفاظت از محیط‌زیست

1. Sihombing & Murwaningsari
2. Nureen & et al
3. Nawangsari
4. Tjahjadi

پژوهشگر/ان	سال	تعریف ارائه شده
بگ و گاپتا ^۱ ص ۱۱۰۲	۲۰۱۹	ابعاد نرم مدیریت منابع شامل؛ جنبه‌های رفتاری، نگرش و درک سبب افراد
بستر توسعه سرمایه انسانی سبز ص ۵	۲۰۱۷	مجموعه‌ای از مهارت‌های سبز نشان داده شده توسط نیروی کار جامعه
چن و چانگ ^۲ ص ۸۷	۲۰۱۳	دانش، مهارت، توانایی، تجربه، خرد و عقل و تعهدات و. فرد در مورد مدیریت محیط‌زیست
چن ص ۲۷۵	۲۰۰۸	ذخایر دانش، مهارت‌ها، قابلیت‌ها، تجربه، نگرش، خرد، خلاقیت‌ها و تعهدات و غیره کارکنان در مورد حفاظت از محیط‌زیست

۱۵

ارتباط انسان و طبیعت از دیدگاه اسلام

در اسلام، انسان موجودی «شدنی، پویشی، خودآگاه، انتخاب‌گر و خودساز» است که با انگیزه‌های فطری و آگاهی‌های درونی، مسیر رشد خود را آزادانه برمی‌گزیند (بههستی، ۸۸۱۳: ۴۰۳).

طبیعت، مادر انسان و جایگاه پیدایش اوست: «أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ^۳». زمین نقش مادری، بستری و گاهواره‌ای دارد و برای انسان خلق شده: «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا^۴». انسان موظف است با بهره‌گیری از مواهب طبیعت، به عمران زمین بپردازد: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا^۵»؛ این مسئولیت، برخاسته از انگیزه‌های الهی و فطری اوست. (همان: ۴۰۶). از این منظر، تمامی رفتارهای انسان در حوزه‌های تولید، توزیع و مصرف که به بهره‌برداری از منابع طبیعی منجر می‌شود و نیز روابط غیرمستقیم او با نظام هستی، باید مورد توجه قرار گیرد (مرروی سماورچی، ۱۳۸۸: ۱۱۸).

1. Bag & Gupta
2. Chen & Chang

۳. سوره نجم، آیه ۲۳.
۴. سوره بقره، آیه ۲۹.
۵. سوره هود، آیه ۶۱.

علوم انسانی اسلامی و سکولار

بر اساس مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، هرمنوتیکی و دین‌شناختی، علوم انسانی به دو دسته‌ی اسلامی و سکولار تقسیم می‌شود. در رویکرد غربی، انسان موجودی صرفاً مادی است و تنها رفتارهای فردی و اجتماعی وی بررسی می‌شود؛ بدون ارتباط با ساحت ملکوتی. در مقابل، مکتب اسلام نگاهی فراتر از ماده به انسان دارد و رفتارهای او را در پیوند با عالم ملکوت نیز معنا می‌کند (خسروپناه، ۱۴۰۰: ۲۹). جدول ۲ تفاوت مبانی این دو دیدگاه را مقایسه کرده است.

جدول ۲. مقایسه مبانی علوم انسانی سکولار و اسلامی

اسلام	سکولاریسم	مبانی
توحید محوری	ماتریالیستی	هستی‌شناختی
عقلانیت و حیانی	ایده‌آلیستی	معرفت‌شناختی
فطرت انسانی (فطری)	اومانستی	انسان‌شناختی
عدالت‌گرایی	نسبی	ارزش‌شناختی
جامعیت اسلام	سکولار	دین‌شناختی

۱۶

الگوی حکمی اجتهادی

از آنجا که مبانی اسلامی به طور کامل در اختیار پژوهشگران اسلامی است بنابراین ضعف در روش‌شناسی و پارادایم سبب شده است اندیشمندان کمتر به نظریه اسلامی دست یابند بر همین مبنا؛ الگوی حکمی - اجتهادی با بهره‌مندی از پنج رکن نظام فلسفی اسلام - نظام انسان‌شناسی اسلام - نظام ارزشی اسلام - نظام مکتبی (فردی و اجتماعی) اسلام و نظام روش‌شناختی اسلام بستری را برای تولید نظریه‌های علمی با رویکرد اسلامی فراهم نموده است.^۱ این الگو با استفاده از روش حکمی و سه‌قسم روش اجتهادی، در صدد تولید علوم اجتماعی اسلامی در سه ساحت ۱- توصیف انسان مطلوب ۲- توصیف و ارزیابی انسان محقق ۳- تغییر انسان محقق به انسان مطلوب است (خسروپناه، ۱۴۰۰: ۴۵)؛ که مبانی در بخش توصیف انسان مطلوب می‌گنجد، در توصیف انسان محقق؛ رابطه‌ها بیان شده و بیان نظامات حقوقی و ساختارها در بخش سوم یعنی تغییر انسان محقق به انسان مطلوب جای دارد.

۱. برای شناخت بیشتر الگو ر.ک به: خسروپناه، ع، ح. ۱۳۹۱. الگوی حکمی اجتهادی علوم انسانی. جاویدان خرد، دوره جدید شماره ۱۹. ۳۰-۶۶.

پیشینه پژوهش

با توجه به نو بودن عنوان و محتوای پژوهش حاضر؛ تاکنون هیچ پژوهشی هم‌زمان به حکمرانی تحول‌گرای شهید رئیسی و مبحث سرمایه‌انسانی سبز از منظر اسلام؛ نپرداخته است. بر همین مبنا در ادامه چند نمونه از پژوهش‌های انجام‌یافته و مرتبط با محتوا ارائه شده است.

جدول ۳. مروری بر مطالعات انجام‌یافته

پژوهشگر/ان (سال)	خلاصه نتایج	پژوهشگر/ان (سال)	خلاصه نتایج
رئیسی (۱۳۹۹)	عدالت‌محوری، مردم‌باوری، عقلانیت، معنویت، تحول‌خواهی و فناوری‌های نوین، محورهای حکمرانی اسلامی‌اند	اصغری و همکاران (۱۳۹۸)	توسعه سرمایه‌انسانی سبز با نوآوری رابطه معنا‌دار دارد
دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۴۰۳)	مبانی قرآنی حکمرانی شهید رئیسی شامل؛ وجود امام، مبارزه با تحریف، مقاومت فرهنگی؛ راهبردها: ترویج و مردمی کردن فرهنگ قرآنی، آموزش کودکان، هوشمندی مجازی	منوچهری، خسروپناه و همکاران (۱۴۰۳)	نظریه سرمایه‌انسانی سبز بر سکولاریسم، سوبجکتویسم، اومانیزم و ایدئولوژی‌هایی مثل لیبرالیسم، سبزرگایی و ... بنا شده و ارکان آن فردی، سازمانی، فراسازمانی است
اسماعیل‌زاده (۱۴۰۳)	ویژگی‌های شخصیتی و مکتب شهید رئیسی: احیای ارزش‌های انقلاب اسلامی، اعتماد به توان داخلی، جوان‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، صداقت و مردم‌داری	چنگ و همکاران ^۱ (۲۰۲۳)	لجستیک و سرمایه‌انسانی سبز، محرک اقتصاد چرخشی، دارای تأثیر مثبت بر تولید پایدارند.
گندمی و سواری (۱۴۰۳)	مدیر تراز انقلاب اسلامی طبق سیره شهید رئیسی: شخصیت جامع، اخلاص، علم، عملکرد خدمت‌رسان و فسادستیز، بازتاب امید و اطمینان می‌باشد.	لنیواتی و مودریفا ^۲ (۲۰۲۴)	سرمایه‌انسانی سبز شامل توانایی، انگیزه، رهبری، اثربخشی کارگروهی و ارزش‌های مادی معنوی مانند تجربه و مدیریت ذهن است.

1. Cheng & et al
2. Leniwati & Mudrifah

۳. اهداف و پرسش‌ها

هدف محوری پژوهش، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه و تحلیل پیوند آن با الگوی حکمرانی تحول‌گرای شهید آیت‌الله رئیسی است. این تحقیق جنبه الگوسازی ندارد، بلکه به بازخوانی و تفسیر نسبت مبانی دینی سرمایه انسانی سبز اسلامی با شاخص‌های حکمرانی تحول‌گرا در مکتب شهید رئیسی می‌پردازد. در راستای این هدف کلی، اهداف جزئی زیر دنبال می‌شود:

۱. شناسایی و استخراج ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی بر پایه آموزه‌های قرآن کریم و نهج‌البلاغه.
۲. تحلیل پیوند و هم‌پوشانی این مؤلفه‌ها با اصول مکتب حکمرانی شهید رئیسی.
۳. تبیین مفاهیم دینی و الزامات اخلاقی مؤلفه‌های استخراج‌شده در چارچوب نظام ارزشی اسلام.
۴. تفسیر نقش سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی در تقویت کارآمدی و عدالت در نظام حکمرانی تحول‌گرا.

پرسش محوری پژوهش

ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه چیست و چگونه با شاخص‌های حکمرانی تحول‌گرای شهید رئیسی ارتباط دارد؟

پرسش‌های فرعی

۱. ابعاد و مؤلفه‌های اصلی سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی بر اساس معارف قرآنی و علوی کدام‌اند؟
۲. چه پیوندهایی میان مؤلفه‌های سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی و اصول حکمرانی شهید رئیسی وجود دارد؟
۳. این مؤلفه‌ها در نظام اخلاقی و ارزشی اسلام چه جایگاهی دارند؟
۴. سرمایه‌های انسانی سبز اسلامی چگونه می‌تواند به کارآمدی، عدالت و پایداری در حکمرانی تحول‌گرا یاری رساند؟

۴. روش پژوهش

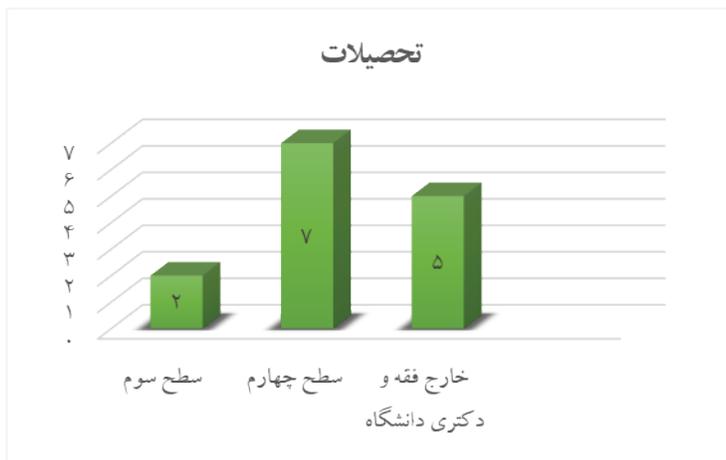
پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت، اکتشافی و کیفی است. جامعه آماری شامل خبرگان علوم قرآنی و نهج‌البلاغه بود که با روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شدند. گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام گرفت و پس از انجام چهاردهمین مصاحبه، اشباع نظری حاصل شد. برای تعیین روایی ابزار مصاحبه، سؤالات در اختیار ۸ تن از خبرگان قرار گرفت و بر اساس طیف سه‌گزینه‌ای لیکرت (ضروری، مفید، فاقد ضرورت) ارزیابی شد. نتیجه بر اساس فرمول شاخص نسبت روایی محتوا CVR برابر با ۱ به دست آمد، درحالی‌که مقدار قابل قبول برای هشت داور حداقل ۰/۷۵ است. داده‌های حاصل، با روش تحلیل مضمون شش مرحله‌ای کلارک و براون و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شدند. به‌منظور اطمینان از روایی و پایایی تحلیل‌ها، استخراج کدها و مضامین در دو مرحله توسط پژوهشگر و تحلیلگر همکار انجام و میزان توافق میان آنان با فرمول هولستی برابر با ۸۷٪ محاسبه شد که نشانه‌ی پایایی مطلوب فرایند تحلیل است. افزون‌براین، اعتبار محتوایی یافته‌ها از طریق بازبینی خبرگان در حوزه مدیریت اسلامی و مطالعات قرآنی تأیید شد.

۱۹

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱. بخش توصیفی

در این پژوهش، تمامی ۱۴ مصاحبه‌شونده، مرد بودند. از نظر سنی، ۳۵٫۸٪ بین ۴۱ تا ۵۰ سال و ۲۸٫۵٪ بالای ۵۰ سال بودند. همچنین، ۸۵٫۷٪ آن‌ها سابقه کاری بیش از ۱۰ سال داشتند. به ترتیب، ۲۱٫۴٪ دارای ۱۱-۲۰ سال، ۲۸٫۵٪ دارای ۲۱-۳۰ سال و ۳۵٫۸٪ دارای بیش از ۳۰ سال تجربه تدریس و پژوهش قرآنی بودند. نمودار زیر سطح تحصیلات این خبرگان را نشان می‌دهد.

نمودار ۱. سطح تحصیلات خبرگان پژوهش

بر اساس داده‌ها، ۱۴٫۲٪ از پاسخ‌دهندگان دارای تحصیلات سطح سوم حوزه، ۵۰٪ دارای مدرک سطح چهارم حوزه و ۳۵٫۸٪ (۵ نفر) علاوه بر تحصیلات عالی دانشگاهی، مدرس خارج فقه حوزه نیز هستند.

۲-۵. آمار استنباطی

به منظور تسهیل تحلیل‌ها و بهبود نمایش بصری، برای هر یک از خبرگان کدی اختصاصی تعریف شد (برای نمونه: R1 برای مصاحبه‌شونده شماره ۱). پس از گردآوری دیدگاه‌های آنان، تحلیل مضمون در قالب شش گام متوالی انجام گرفت.

گام اول - استخراج مفاهیم اولیه

در این مرحله، ۴۶ مفهوم اولیه مرتبط با سرمایه انسانی سبز در اسلام از گزاره‌های کلامی شناسایی شده و به صورت باز کدگذاری گردیدند. نمونه‌ای^۱ از این مفاهیم در جدول زیر ارائه شده است.

۱. با توجه به حجم زیاد کدها و محدودیت فضای مقاله نمونه‌ای از مراحل و تمامی داده‌ها در بخش آمار توصیفی آمده است.

جدول ۴. مفاهیم اولیه استخراج‌شده از گزاره‌های کلامی (کدگذاری باز)

ردیف	مفاهیم
۱	انسان به‌عنوان «خلیفه» و جانشین خداوند در زمین معرفی شده که این مسئله در آیات متعددی آمده، سوره حدید آیه دهم می‌فرماید: وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ
۲	حضرت علی ع زمین را به‌عنوان یک امانت الهی معرفی می‌فرمایند و انسان را مکلف به امانت‌داری می‌دانند، إِنْ أَعْزَبْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبِينَ أَنْ يَحْمِلَهَا وَأَشَقَقْنَا مِنْهَا وَالْإِنْسَانَ
۳	خداوند بارها در قرآن به نقش تقوا و ایمان جهت اصلاح رفتارهای انسانی اشاره کرده است، الَّذِينَ ءَامَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ.
۴	در آیه سی‌ام از سوره مبارکه روم نیز آمده فَطَرَهُ اللَّهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا كَخَبِّ اشْرَاهُ بِهِ إِبْنُ مَسْنَدٍ قَالَ قَالَ اللَّهُ لِي لَأَبْلُغَنَّ مِنْهَا حَمَلًا قَانًا فَكُنْتُ مُسَمِّيًا لِلنَّاسِ إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ الْغُيُوبِ
۵	آیات فراوانی نیز در مورد اهمیت علم و دانش داریم، يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، حضرت می‌فرماید «العلم سلطان، من أحصله سلطنته، علم، نور است و جهل، تاریکی»
۶	الکوسازی پیامبران و ائمه اطهار ع، «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ»

۲۱

گام دوم و سوم - کدگذاری محوری و شکل‌گیری مقوله‌های اصلی

با توجه به حجم بالای داده‌ها (۱۱۴۰ کد استخراج‌شده)، فازهای دوم و سوم به‌صورت تلفیقی در جدول شماره ۵ ارائه شده‌اند.

- در فاز دوم، پس از بررسی ویژگی‌های مفاهیم اولیه (گزاره‌های کلامی)، کدگذاری محوری انجام شد و کدهای فرعی مربوط به ابعاد سرمایه انسانی سبز حاصل گردید.

در فاز سوم، بر اساس کدهای فرعی و مفاهیم ثانویه، روند شکل‌گیری مقوله‌های اصلی (ابعاد) در قالب تحلیل تماتیک تبیین شد.

جدول ۵. نحوه شکل‌گیری مفاهیم ثانویه و مقوله اصلی به دست آمده از تحلیل تماتیک

مقوله اصلی	کد فرعی	مفاهیم ثانویه	مفاهیم اولیه
اعتقادات معنوی	خلیفه‌الله بودن انسان	انسان جانشین و خلیفه خداوند در زمین	- بر اساس آیه ۳۰ از سوره بقره انسان خلیفه خداوند در زمین را دارد. - سوره حدید را بنبید آیه دهم می‌فرماید: وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مُسْتَخْلَفِينَ فِيهَا
	امانت‌داری	نقش امانت‌دار بودن انسان	- ثُمَّ آدَاءَ الْأَمَانَةِ، فَقَدْ خَابَ مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِهَا که به امانت‌داری انسان اشاره می‌کند.
	ایمان و تقوا	ایمان، پرهیزگاری و با تقوا بودن انسان	- خداوند می‌فرماید: وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا پس تقوا عامل اساسی در هدایت رفتار است. - امام علی (ع) در خطبه ۱۹۲ می‌فرماید: «التَّقْوَى مُفْتَاخُ صِدْقٍ...»
اصول اخلاقی و رفتاری	فطرت پاک انسان	سلامت نفس و فطرت پاک انسان	- سلامت نفس - در آیه سی‌ام از سوره مبارکه روم نیز آمده فَطَرَهُ اللَّهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا که خب اشاره به این مسئله دارد که خدای متعال انسان را با فطرتی پاک و سازگار با عدل و عدالت‌خواهی و نیکی خلق کرده.
	مسئولیت‌پذیری	مسئولیت‌پذیر بودن انسان نسبت به محیط زیست	- یعنی انسان مسئول است - خطبه ۱۷۲ در نهج‌البلاغه می‌فرماید: «فَإِنَّ أَحَدَكُمْ خَلِيفَةٌ فِي الْأَرْضِ...» این بیان نشان‌دهنده آگاهی انسان از مسئولیت‌هایش در زمین است.
	پرهیز از اسراف	زیاده‌روی و اسراف نکردن در مواجهه با طبیعت	- آیه شریفه سوره اسرا که می‌فرماید إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا - نهج‌البلاغه (خطبه ۱۲۲) دارد که اسراف نشانه جهل است

مقوله اصلی	کد فرعی	مفاهیم ثانویه	مفاهیم اولیه
اصول اخلاقی و رفتاری	حفظ تعادل و پرهیز از فساد	عدم افراط و تفریط و دوری از انجام فساد در طبیعت	- در آیه شریفه ۴۱ از سوره روم می‌فرماید: ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ - امام ع در نامه ۵۳ به آن اشاره دارند فاحفظوا ما فی ایدیکم من الخیرات
	عدالت و انصاف	رعایت عدل و منصف بودن	- در نامه ۵۳ به مالک می‌فرمایند: در امور، عدالت را برقرار کن - وَ احْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِیْنَ آیه ۲۱ سوره هود
علمی و آموزشی	دانش و آگاهی	داشتن علم، دانش، آگاهی و اطلاعات زیست محیطی	- در خطبه ۲۳ حضرت می‌فرمایند: «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ، مِنْ اَخْصَلَهٗ سُلْطَنَهٗ» - از آیه شریفه ۱۶۴ سوره بقره: «اِنَّ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَّ الْاَرْضِ وَّ اِخْتِلَافِ اللَّیْلِ وَّ النَّهَارِ لَآیٰتٍ لِّاُولِی الْاَلْبَابِ» بر می‌آید که آگاهی و خرد اولویت دارد
	آموزش و آگاهی بخشی	تأکید بر آگاهی بخشی به جامعه در مورد محیط‌زیست	- در نهج البلاغه می‌فرماید: «وَ اَمَّا الْعِلْمُ فَاِنَّهُ یَنْهَیْکَ وَ یُعَلِّمُکَ» تأکید بر اهمیت علم و آموزش در آگاهی بخشی به جامعه دارد. - آیه ۹ می‌فرماید: «قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِیْنَ یَعْلَمُوْنَ وَالَّذِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ»
	تفکر و تدبر	تأکید بر خرد، آگاهی، تعقل و تدبر	- در آیه ۱۰۵ سوره انعام: «وَ کَذٰلِکَ نَصِّرُ الْاٰیٰتِ لِقَوْمٍ یَّعْقِلُوْنَ» - امام علی (ع) در خطبه ۱ می‌فرمایند: «العلم نور.»

مقوله اصلی	کد فرعی	مفاهیم ثانویه	مفاهیم اولیه
اجتماعی مشارکتی	عدالت اجتماعی	رعایت اعتدال و انصاف در میان مردم	- در کلام حضرت امیر علیه السلام در خطبه ۲۳ و دیگر خطبه‌ها تأکید شده است بر اهمیت عدالت و نیکوکاری. - «فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَكُمْ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...»
	همکاری و تعاون	وحدت و همکاری در کارهای نیک	- «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» - امام علی (ع) می‌فرماید: همکاری در کارهای خیر موجب تقویت جامعه است.
	مشارکت اجتماعی	مشارکت جمعی در امور زیست‌محیطی	- مشارکت اجتماعی و مشارکت نهادهای دینی و فرهنگی را گرفت. - «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» (مائده: ۲) فرهنگ مشارکت در پاکسازی طبیعت از این آیه برداشت می‌شود.
مدیریتی و قانونی	قانون‌گذاری عادلانه	اتخاذ سیاست و قوانین عادلانه نسبت به محیط‌زیست	- حضرت در نامه ۵۳ نهج البلاغه فرمود: «مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ» پس احیای زمین، هم تکلیف دینی است و هم حق قانونی.
	مدیریت عادلانه منابع	بهره‌برداری مسئولانه، هوشمندانه و متعادل از منابع طبیعی	- انسان را به مدیریت طبیعت با عدالت دعوت می‌کند - کلام حضرت امیر ع است که می‌فرمایند: «و بر تو باد به رعایت حال زمین و آب و درختان.» فکر می‌کنم خطبه ۳۱ باشد.
	جلوگیری از فساد	پیشگیری از آسیب‌ها و فساد	- پیوند دین و محیط‌زیست: را شاهدیم در اینجا که این اقدام بر اساس آیه قرآنی «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» (اعراف: ۵۶) بود که فساد در زمین را حرام می‌داند. - امام (ع) نشان داد تخریب محیط‌زیست، گناه است.

مقوله اصلی	کد فرعی	مفاهیم ثانویه	مفاهیم اولیه
محیطی و اکولوژیکی	زیست‌محیطی تعادل	حفظ تعادل در زیست‌بوم	- در خطبه ۱۹۲ که معروف است به خطبه متقین، امام ع می‌فرماید: وَإِنَّ الْمُتَّقِينَ... قَدْ كَفُوا أَنْفُسَهُمْ مَثْوًةً التَّبْدِيرِ - رفتار مهربانانه با همه موجودات
	آبادانی زمین	احیا، آبادانی و عمران زمین	- در آیه شریفه می‌فرماید هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا - آبادانی زمین و منابع طبیعی دیگر مسئولیت انسان است.
	حفاظت از طبیعت	حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی	- جلوگیری از آلودگی هوا، آب و خاک - آیه «لَنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (ابراهیم، آیه ۷) نشان‌دهنده این است که شکرگزاری شامل حفاظت از محیط‌زیست نیز می‌شود.
فرهنگی و نهادینه سازی	الگوسازی	معرفی سیره پیامبر ص و اهل‌بیت ع به عنوان الگوی رفتارهای سبز	- مسئله بعد الگوی درست و معرفی صحیح آن به جامعه است؛ آیه ۳۳ آل عمران دارد که: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ»
	فرهنگ‌سازی	ایجاد فرهنگ عمومی با استفاده از نصوص دینی	- فرهنگ‌سازی با استفاده از نصوص دینی - استفاده از مساجد و رسانه برای تبیین گناهان محیط‌زیستی (مانند اسراف).
	نهادینه‌سازی آموزه‌ها	آموزش و تثبیت رفتارهای سبز قرآنی و علوی	- از بچگی به بچه‌ها موعظه یاد بدیم که به طبیعت احترام بگذارن - برای نهادینه کردن رفتارهای سبز و پایدار، آموزه‌های قرآنی و علوی پراهمیت‌اند

مقوله اصلی	کد فرعی	مفاهیم ثانویه	مفاهیم اولیه
پایداری و نتایج	رضایت الهی و آرامش روحی	رضایت خداوند و آرامش انسان در هنگام احترام به طبیعت	<p>«فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ...»</p> <p>مهم‌تر از همه آنچه به عنوان پیامد مثبت سرمایه انسانی سبز است رضای خدای متعال خواهد بود</p>
	برکات الهی	افزایش نعمات و برکات در رعایت زیست‌محیطی	<p>بحث شکر گذاری خداوند است</p> <p>فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ</p> <p>علی (ع) می‌فرماید: «شکرگزاری نعمت‌ها، موجب افزایش آن‌هاست»</p>
	تعادل در طبیعت	احترام به طبیعت مایه تعادل و نظم	<p>رعایت اصول قرآنی باعث تعادل در طبیعت</p> <p>امام علی علیه‌السلام بر اهمیت برقراری توازن و عدل در تمامی شئون زندگی تأکید دارند.</p>
	توسعه پایدار	شکل‌گیری مدیریت و توسعه پایدار	<p>عمران در قرآن تنها به توسعه مادی محدود نمی‌شود، بلکه شامل پایداری زیست‌بوم و تعادل منابع است.</p> <p>ایفای نقش انسان در حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار</p>
رفتار فردی	مسئولیت‌پذیری فردی	مسئولیت‌پذیری تک‌تک افراد جامعه نسبت به زیست محیط	<p>آیه شریفه می‌فرماید: «وَكُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» که همان کلکم راع و کلکم مسئول را مد نظر قرار می‌دهد با این تفاوت که این مسئولیت فردی برجسته شده است.</p>

در ادامه تحلیل، با دستیابی به مفاهیم ثانویه، در مجموع ۳۳ کد فرعی (مقوله) استخراج شد که در قالب ۱۰ بعد اصلی طبقه‌بندی گردیدند. این ابعاد عبارت‌اند از: ۱. اعتقادات معنوی ۲. اصول اخلاقی و رفتاری ۳. علمی و آموزشی ۴. اجتماعی و مشارکتی ۵. مدیریتی و قانونی ۶. محیطی و اکولوژیکی ۷. فرهنگی و نهادینه‌سازی ۸. پیامدی و نتایج ۹. رفتار فردی ۱۰. راهبردهای عملی

گام چهارم- طبقه‌بندی نهایی بر اساس منابع دینی

در این مرحله، مصاحبه‌ها مجدداً با دقت تحلیل شده و داده‌ها بر اساس ده بعد اصلی سرمایه انسانی سبز از منظر قرآن و نهج‌البلاغه طبقه‌بندی شدند. این مرحله در قالب ماتریس‌های تعاملی نقل‌قول انجام شد که هر ماتریس، گزاره‌ها و استدلال‌های خبرگان را در ارتباط با هر بعد نشان می‌دهد. با توجه به محدودیت حجم مقاله، صرفاً یک نمونه‌ی خلاصه‌شده از این جداول ارائه‌شده است.

جدول ۶. ماتریس نقل‌قول تعاملی؛ مقوله‌های استخراج‌شده برای بعد اعتقادات معنوی

مقوله	خبره	مقوله	خبره
وقتی باور داشته باشیم که این طبیعت مال خداست، بیشتر مراقبش می‌شیم.	R8	ثُمَّ أَدَاءَ الْأَمَانَةِ، فَقَدْ خَابَ مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِهَا که به امانت‌داری انسان اشاره می‌کند.	R1
پس انسان به عنوان خلیفه‌الله، نقش کلیدی در حفظ و مدیریت پایدار منابع طبیعی دارد.	R9	توجه بکنیم به همین آیه دوم سوره بقره ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ	R2
اولین نقش، نقش امانت‌داری الهی است	R10	جانشینی که حلال و حرام را رعایت می‌کند.	R3
همان جمله معروف عالم محضر خداست در محضر خدا معصیت نکنید. تخریب محیط‌زیست یک نوع گناه و معصیت است قرآن می‌فرماید: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ» (حجرات: ۱۳).	R11	«وَ إِذْ قَالَ رَبِّيَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...» این آیه به صراحت به مقام خلیفه‌الله بودن انسان اشاره دارد و نشان می‌دهد که انسان مسئولیت‌های خاصی در زمین دارد.	R4

مقوله	خبره	مقوله	خبره
خدا، صاحب همه چیزه: قرآن بهمون یاد میده که همه‌چیز مال خداست و ما فقط امانت‌داریم.	R12	در مورد دیگر تُؤدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»	R5
اسلام بر عدالت و مهربانی با همه موجودات تأکید دارد. این امر باعث می‌شود انسان به حقوق حیوانات و گیاهان احترام گذاشته و از آن‌ها محافظت کند	R13	امام ع در خطبه ۲۲۳ می‌فرماید: «النَّاسُ مُسْتَوِدْعُونَ عِنْدَكَ بِحُقُوقِهِمْ» در واقع امر این جمله نشان می‌دهد منابع طبیعی امانت الهی هستند و باید با مسئولیت‌پذیری مدیریت شوند.	R6
انسان به عنوان خلیفه، نه فقط برای خود، بلکه برای نسل‌های آینده هم مسئول است.	R14	رعایت اصول سبز باعث تقویت ایمان و تقوا می‌شود، زیرا انسان با عمل به دستورات الهی، به خدا نزدیک‌تر می‌شود	R7

۲۹

گام پنجم - تحلیل فراوانی مقوله‌ها

پس از طبقه‌بندی داده‌های مصاحبه در قالب ده بُعد اصلی سرمایه انسانی سبز، میزان و درصد فراوانی هر یک از ۳۳ کد فرعی محاسبه شد. نتایج در قالب جدول شماره ۷ ارائه شده است که توزیع کمی مقولات را در نسبت با ابعاد استخراج‌شده نشان می‌دهد

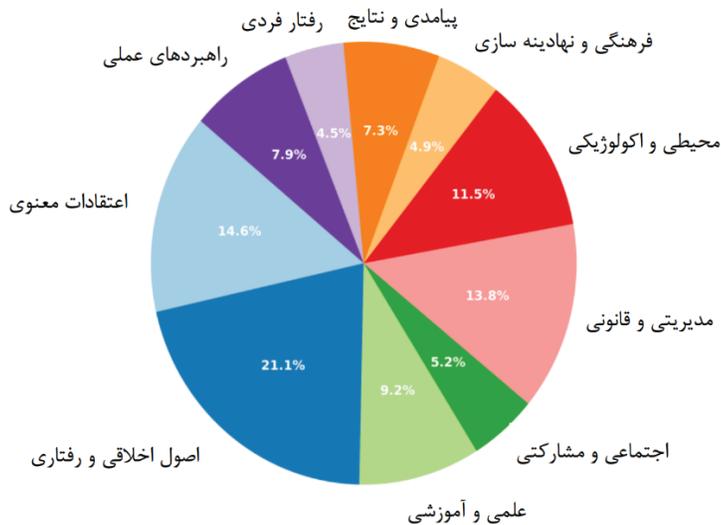
جدول ۷. خروجی توصیفی کدهای استخراج شده در قالب ابعاد ده‌گانه

درصد فراوانی تجمعی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی	فراوانی	کدهای سیستم	اعتقادات معنوی
٪ ۱۴/۶۵	٪۴/۱۲	۱۶۷	۴۷	خلیفه‌الله بودن انسان	
	٪۴/۲۱		۴۸	امانت‌داری	
	٪۵/۵۳		۶۳	تقوا و ایمان	
	٪ ۷/۷۹		۹	فطرت پاک انسان	

درصد فراوانی تجمعی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی	فراوانی	کدهای سیستم	
۲۱،۱۵٪	۴،۲۱٪	۲۴۱	۴۸	مسئولیت پذیری	اصول اخلاقی و رفتاری
	۷،۴۶٪		۸۵	پرهیز از اسراف	
	۵،۵۳٪		۶۳	حفظ تعادل و پرهیز از فساد	
	۳،۹۵٪		۴۵	عدالت و انصاف	
۹،۲۲٪	۳،۹۵٪	۱۰۵	۴۵	دانش و آگاهی	علمی و آموزشی
	۱،۶۷٪		۱۹	آموزش و آگاهی بخشی	
	۳،۶۰٪		۴۱	تفکر و تدبیر	
۵،۱۸٪	۱،۴۹٪	۵۹	۱۷	عدالت اجتماعی	اجتماعی و مشارکتی
	۱،۶۷٪		۱۹	همکاری و تعاون	
	۲،۰۲٪		۲۳	مشارکت اجتماعی	
۱۳،۷۸٪	۲،۸۱٪	۱۵۷	۳۲	قانون گذاری عادلانه	مدیریتی و قانونی
	۱۰،۰۹٪		۱۱۵	مدیریت عادلانه منابع	
	٪.۱۸۸		۱۰	جلوگیری از فساد	
۱۱،۴۹٪	۳،۴۲٪	۱۳۱	۳۹	تعادل زیست محیطی	محیطی و اکولوژیکی
	۳،۰۷٪		۳۵	آبادانی زمین	
	۵٪		۵۷	حفاظت از طبیعت	

درصد فراوانی تجمعی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی	فراوانی	کدهای سیستم	
۴,۹۲٪	۷۰٪	۵۶	۸	الگوسازی	فرهنگی و نهادینه‌سازی
	۲,۱۱٪		۲۴	فرهنگ‌سازی	
	۲,۱۱٪		۲۴	نهادینه‌سازی آموزه‌ها	
۷,۲۸٪	۲,۲۸٪	۸۳	۲۶	رضایت الهی و آرامش روحی	پیمایی و نتایج
	۱,۳۲٪		۱۵	برکات الهی	
	۱,۸۴٪		۲۱	تعادل در طبیعت	
	۱,۸۴٪		۲۱	توسعه پایدار	
۴,۴۸٪	۱,۴۹٪	۵۱	۱۷	مسئولیت‌پذیری فردی	رفتار فردی
	۱,۳۲٪		۱۵	پرهیز از حرص و طمع	
	۱,۶۷٪		۱۹	رعایت اعتدال	
۷,۸۹٪	۲,۵۴٪	۹۰	۲۹	آگاهی بخشی و آموزش	راهبردهای عملی
	۳,۳۳٪		۳۸	جلوگیری از تخریب محیط‌زیست	
	۲,۰۲٪		۲۳	تشویق به استفاده از فناوری‌های سبز	
۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۱۴۰	۱۱۴۰	مجموع کدها	

با توجه به جدول (فوق) حدوداً ۲۱،۱۵ درصد از مصاحبه‌ها به بعد اصول اخلاقی و رفتاری اشاره کرده‌اند؛ همچنین به ترتیب بعد اعتقادات معنوی، مدیریتی و قانونی، محیطی و اکولوژیکی با درصدهای ۱۴،۶۵٪، ۱۳،۷۸٪ و ۱۱،۴۹٪ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این مسئله به صورت دقیق‌تر و شمایی نیز در نمودار زیر قابل مشاهده است.

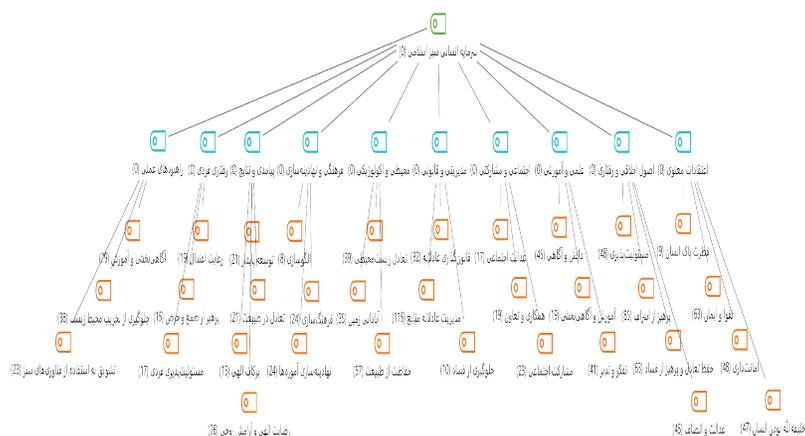

۳۲

نمودار ۲. درصد اهمیت و فراوانی تجمعی ابعاد سرمایه انسانی سبز اسلامی

گام ششم - ترسیم مدل نهایی سرمایه انسانی سبز از منظر اسلام

در این مرحله، پس از اجرای مراحل تحلیلی پیشین، کدهای حاصل از مصاحبه‌ها به صورت دقیق در دو سطح دسته‌بندی اصلی و فرعی سازمان‌دهی شدند. در پایان، مدل کیفی سرمایه انسانی سبز اسلامی با استفاده از نرم‌افزار تخصصی ترسیم گردید. این مدل نشان می‌دهد که سرمایه انسانی سبز از منظر نصوص دینی اسلام، مشتمل بر ده بُعد اصلی هر یک از این ابعاد، شامل مجموعه‌ای از ۳۳ مؤلفه (کد فرعی) است که از تحلیل دقیق داده‌های مصاحبه با خبرگان قرآنی و نهج‌البلاغه به دست آمده‌اند.

شکل ۱. مدل کیفی سرمایه انسانی سبز از منظر اسلام

ارتباط مضامین قرآنی و علوی با مکتب حکمرانی شهید آیت‌الله رئیسی

در پاسخ به سؤال اول پژوهش، تحلیل مضامین به استخراج ۱۰ بُعد اصلی و ۳۳ مؤلفه منجر شد که سه بُعد «اصول اخلاقی و رفتاری» (۲۱,۵٪)، «اعتقادات معنوی» (۱۴,۶۵٪) و «مدیریتی و قانونی» (۱۳,۷۸٪) به عنوان ارکان اصلی سرمایه انسانی سبز اسلامی از نگاه خبرگان شناخته شدند (رجوع به جدول ۷ و نمودار ۲). مؤلفه‌های پرتکرار و کلیدی همچون «مدیریت عادلانه منابع» (فراوانی ۱۱۵)، «پرهیز از اسراف» (فراوانی ۸۵) و «خلیفه‌الله بودن» (فراوانی ۴۷)، شالوده مفهومی این الگو را تشکیل می‌دهند. در پاسخ به سؤال دوم، برای نشان دادن عینی پیوند این مبانی دینی با حکمرانی تحول‌گرا، مؤلفه‌های کلیدی با بیانات و جهت‌گیری‌های شهید رئیسی تطبیق داده شد. این تطبیق نظام‌مند که در جدول ۸ خلاصه شده است، نشان می‌دهد که گفتمان و عمل ایشان، تجلی آگاهانه و عملیاتی همان مفاهیم بنیادین استخراج‌شده از متون دینی است.

جدول ۸. تبیین پیوند میان مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی و شاخص‌های حکمرانی تحول‌گرای شهید رئیسی

مؤلفه سرمایه انسانی سبز اسلامی (مستخرج از داده‌ها)	شاخص یا اصل متناظر در مکتب شهید رئیسی	تبیین ارتباط و مصداق عینی
پرهیز از اسراف و تبذیر (فراوانی ۸۵)	مبارزه با فساد و مدیریت جهادی منابع (رئییسی ۱۴۰۰، سند برنامه دولت ۱۴۰۰)	تأکید بر «صرفه‌جویی در بیت‌المال» و اولویت دادن به پرونده‌های فساد مالی کلان، به عنوان مصداق عینی مبارزه با «اسراف سیستماتیک» در سطح حکمرانی.
حفظ تعادل و پرهیز از فساد (فراوانی ۶۳)	شفافیت، سلامت اداری و نظام حکمرانی عادلانه (رئییسی ۱۴۰۱ الف، اسماعیل‌زاده ۱۴۰۳)	تأکید بر «لزوم شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها» و «اصلاح ساختارهای اداری» به عنوان بازتاب عینی اصل قرآنی «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»
مدیریت عادلانه منابع (فراوانی ۱۱۵)	توسعه متوازن و آبادانی مناطق محروم (رئییسی ۱۴۰۲، سند برنامه دولت ۱۴۰۰)	محوریت «رفع محرومیت و عمران روستاها» در دستورکار دولت، به عنوان تحقق وظیفه قرآنی «اسْتَعْمِرْكُمْ» (سوره هود: ۶۱) و عمران زمین.
خلیفه‌الله بودن و امانت‌داری (فراوانی ۴۷)	مسئولیت‌پذیری و مردم‌باوری (رئییسی ۱۳۹۹:۱۴ و گندمی سواری ۱۴۰۳)	تعبیر «حکومت، امانت‌دار ملت است» و شعار «دولت مردمی»، به عنوان صورتی نوین از مسئولیت انسان در مقام خلیفه‌الله و پاسخگویی هم‌زمان به خدا و مردم.

۳۴

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بازخوانی ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه و تبیین جایگاه آن در الگوی حکمرانی تحول‌گرای شهید آیت‌الله رئیسی انجام شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که سرمایه انسانی سبز اسلامی در منظومه فکری اسلام، مفهومی چندبعدی و نظام‌مند است که در قالب ۱۰ بعد و ۳۳ مؤلفه تبلور می‌یابد. سه بعد «اصول اخلاقی و رفتاری»، «اعتقادات معنوی» و «مدیریتی و قانونی» به عنوان ارکان اصلی این الگو شناسایی شدند که نشان از تقدم‌بندی اسلام بر تربیت انسانی یکپارچه دارد.

تحلیل داده‌ها نشان داد که شهید رئیسی با درک عمیق از این مبانی دینی، موفق به ارائه الگویی بدیع از حکمرانی تحول‌گرا شد که در آن، مفاهیم انتزاعی دینی به شاخص‌های

عینی حکمرانی تبدیل گردید. به طور مشخص، مؤلفه «پرهیز از اسراف» به «مبارزه با فساد اقتصادی»، «خلیفه‌الله بودن» به «مسئولیت‌پذیری در برابر مردم» و «مدیریت عادلانه منابع» به «توسعه متوازن منطقی» تحول یافت.

در ترسیم جایگاه این مؤلفه‌ها در نظام اخلاقی اسلام، پژوهش به این نتیجه رسید که سلسله‌مراتب معناداری بین ابعاد مختلف وجود دارد؛ به طوری که «اعتقادات معنوی» به عنوان بنیان هستی‌شناختی، «اصول اخلاقی» را شکل داده و این اصول در «سطح مدیریتی و قانونی» متجلی می‌شوند. این یافته، تمایز اساسی الگوی اسلامی را با مدل‌های سکولار که فاقد چنین عمق معنوی هستند، آشکار می‌سازد.

از نظر نقش‌آفرینی در حکمرانی تحول‌گرا، سرمایه انسانی سبز اسلامی از سه مسیر به تحقق اهداف حکمرانی یاری می‌رساند:

۱. تحقق «کارآمدی» از طریق نهادینه‌سازی ارزش‌هایی چون پرهیز از اسراف و مدیریت عادلانه منابع

۲. تحکیم «عدالت» از طریق اجرای اصولی چون انصاف و مبارزه با فساد ساختاری

۳. تضمین «پایداری» از طریق عمل به تکلیف قرآنی عمران زمین و حفظ تعادل زیست‌محیطی

الگوی حکمرانی شهید رئیسی را می‌توان نمونه عینی «تبدیل حکمت دینی به برنامه عمل» دانست که نشان می‌دهد تحول در حکمرانی، زمانی اصیل و پایدار خواهد بود که از تحول در انسان و مبانی فکری او آغاز گردد. این پژوهش گامی در جهت تولید دانش بومی در حوزه حکمرانی اسلامی است و می‌تواند چارچوب نظری مناسبی برای سیاست‌گذاران و مدیران کشور فراهم آورد.

پیشنهادهای پژوهشی آتی

۱. تدوین نظریه جامع سرمایه انسانی سبز اسلامی با تمرکز بر ابعاد اخلاقی، اعتقادی و مدیریتی.

۲. مطالعه تطبیقی الگوی حکمرانی شهید رئیسی با مدل‌های «حکمرانی خوب» در ادبیات جهانی.

۳. تحلیل کاربست مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز بر پایه الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در سازمان‌های دولتی کشور.

۴. تحلیل کیفی تجربیات موفق مدیران در زمینه پیاده‌سازی اصول حکمرانی تحول‌گرا
پیشنهاد‌های کاربردی
۱. گنجاندن مؤلفه‌های سرمایه انسانی سبز اسلامی در سرفصل‌های آموزشی دانشگاه‌ها
و مراکز تربیت مدیر
۲. طراحی نظام انگیزشی برای تقویت رفتارهای سبز و عدالت محور در سازمان‌های دولتی
۳. ایجاد دبیرخانه ملی برای پایش و ارزیابی تحقق اصول حکمرانی تحول‌گرا در
دستگاه‌های اجرایی
۴. تدوین سند ملی سرمایه انسانی سبز توسط نهادهای مهم و مسئول از قبیل شورای
عالی انقلاب فرهنگی

منابع

۳۶

۱. قرآن کریم.
۲. اسماعیل‌زاده، ابومصطفی (۱۴۰۳). شهید رئیسی، سیاست‌مدار تراز (۱ و ۲) امتیازات و ویژگی‌های شخصیتی آیت‌الله شهید سید ابراهیم رئیسی، مبلغان، ۳۰۵ و ۳۰۶، ۸۷-۹۶.
۳. اصغری، حرمت، احمدوند، سجاد، و نژی، یاسمن (۱۳۹۸). نقش توسعه سرمایه انسانی سبز در نوآوری در شهرداری تهران. مدیریت شهری، (۵۷)، ۱۲۷-۱۱۵.
۴. بهشتی، سید محمدحسین (۱۳۸۸). مواضع تفضیلی حزب جمهوری اسلامی. تهران، بقیعه.
۵. باقری، علی، و خسروی، احمد (۱۳۹۹). سرمایه انسانی سبز و اخلاق اسلامی در حکمرانی، اخلاق اسلامی، ۴(۲)، ۱۰۱-۱۲۳.
۶. جم، فرهاد، و بلیک، ژانت (۱۳۹۶). نظام حکمرانی زیست‌محیطی جهانی: چالش‌ها و راهکارها، علوم محیطی، ۱۵(۱)، ۱۵۶-۱۴۱.
۷. حسن‌پور رودبارکی، مریم، و لبادی، زهرا (۱۳۹۵). اهمیت سرمایه انسانی در هزاره سوم، مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، ۷(۲)، ۶۶-۴۵.
۸. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۸). بیست گفتار درباره فلسفه و فقه علوم اجتماعی، تهران: بوستان کتاب.
۹. خسروپناه، عبدالحسین (۱۴۰۳). نظریه حکمرانی مدرن، ولایی و حکمی بر اساس ادبیات معاصر، هوش مصنوعی و سوره مائده، راهبرد فرهنگ، ۱۷(۶۵)، ۴۷-۷.
۱۰. خسروپناه، عبدالحسین (۱۴۰۰). نظریه‌پردازی در علوم انسانی حکمی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۱. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۴۰۳). سلام علی ابراهیم؛ برخی دیدگاه‌های شهید جمهور آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی پیرامون مؤلفه‌های حکمرانی قرآنی.
۱۲. دشتی، محمد (۱۴۰۱). نهج‌البلاغه امام علی (ع)، تهران، انتشارات آبراه.
۱۳. رئیسی، ابراهیم (۱۴۰۰). سخنرانی در مراسم تنفیذ ریاست جمهوری، پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست جمهوری.
۱۴. رئیسی، ابراهیم الف (۱۴۰۱). سخنرانی در همایش شفافیت و نقش آن در ارتقای سلامت اداری، (۱۴۰۱/۹/۲۰).

۱۵. رئیسی، ابراهیم ب (۱۴۰۱). سخنرانی در همایش گام دوم شورای عالی انقلاب فرهنگی در مسیر تحول، (۱۴۰۱/۹/۱۹).
۱۶. رئیسی، ابراهیم پ (۱۴۰۱). سخنرانی در هفدهمین جشنواره شهید رجایی، (۱۴۰۱/۶/۹).
۱۷. رئیسی، ابراهیم (۱۳۹۹). سخنرانی آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی در دومین همایش ملی حکمرانی اسلامی، نشریه حکمرانی متعالی، ۴، ۱۷-۱۲.
۱۸. رئیسی، ابراهیم (۱۴۰۲). سخنرانی در اجلاس بین‌المللی مقابله با طوفان‌های ماسه و گردوغبار (تهران)، (۱۴۰۲/۶/۱۸).
۱۹. سیف‌الهی، ناصر (۱۳۹۹). بررسی تأثیر ابعاد سرمایه انسانی بر بهره‌وری واحدهای پرورش مرغ گوشتی (مورد مطالعه: شهرستان اردبیل)، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۵۱ (۱)، ۱۵۹-۱۴۹.
۲۰. کوتر، جان پی (۱۳۹۰). رهبری تغییر، مترجم: ثریا شریفی، تهران: انتشارات نسل نواندیش.
۲۱. کاردان پور، محسن، کرباسی، علی، و محمدی، مهدی (۱۳۹۹). تحلیل محتوایی الگوی مدیریتی سردار سپهد شهید حاج قاسم سلیمانی بر اساس نامه ۵۳ امام علی (ع) به مالک اشتر، دانشگاه پیام نور مرکز شاهین شهر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی (تحول).
۲۲. گنجعلی، اسد اله، سپهری، مهدی، و رحیمی، احسان (۱۳۹۶). انسان‌شناسی در دانش مدیریت منابع انسانی رویکردی انتقادی با تأکید بر اندیشه‌های علامه طباطبایی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق ع.
۲۳. گندمی، امید، و سواری، سعید (۱۴۰۳). مؤلفه‌های مدیر تراز آینده انقلاب اسلامی بر اساس سیره مدیریتی شهید رئیسی.
۲۴. بیانات مقام معظم رهبری به روش تحلیل مضمون، نشریه آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، (۱۸)، ۱۱-۳۷.
۲۵. مروی سَماورچی، علی (۱۳۸۸). شاخص توسعه انسانی از دیدگاه اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع).
۲۶. منوچهری، مجتبی، خسروپناه دزفولی، عبدالحسین، سلاجقه، سنجر، و منظری توکلی، علیرضا (۱۴۰۳). شناخت نظریه سرمایه انسانی سبز از منظر اندیشمندان غرب؛ رویکردی انتقادی با ایدئولوژی اسلامی، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳ (۵۲)، ۱۰۴-۸۹.
27. Ahmed, L., Nasir, A., Nasir, A., & Bakhtawar, A. (2021). The influence of green human capital and green abilities on employee green behavior with moderating role of green knowledge sharing: A conceptual study. *South Asian Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 1-12.
28. Bag, S., & Gupta, S. (2020). Examining the effect of green human capital availability in adoption of reverse logistics and remanufacturing operations performance. *International Journal of Manpower*, 41(7), 1097-1117.
29. Chen, Y. S. (2008). The positive effect of green intellectual capital on competitive advantages of firms. *Journal of Business Ethics*, 77, 271-286.
30. Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2013). Utilize structural equation modeling (SEM) to explore the influence of corporate environmental ethics: the mediation effect of green human capital. *Quality & Quantity*, 47, 79-95.
31. Cheng, Y., Masukujjaman, M., Sobhani, F. A., Hamayun, M., & Alam, S. S. (2023). Green logistics, green human capital, and circular economy: the mediating role of sustainable production. *Sustainability*, 15(2), 1045.
32. Leniwati, D. (2024). Constructing green human capital concept for corporate sustainability: Interdisciplinary perspective. In *Environmental Issues and Social Inclusion in a Sustainable*

- Era (pp. 43-55). Routledge.
33. Nawangsari, L. C. (2022). The Effect of Green Human Capital, Green Structural Capital and Green Relation Capital on Company Sustainability by Mediating Green Environment Management. *environment*.
  34. Nureen, N., Liu, D., Irfan, M., Malik, M., & Awan, U. (2023). Nexuses among green supply chain management, green human capital, managerial environmental knowledge, and firm performance: evidence from a developing country. *Sustainability*, 15(6), 5597.
  35. OECD. (2012). *Greening Development: Enhancing Capacity for Environmental Management and Governance*. OECD Publishing.
  36. Shoaib, M., Abbas, Z., Yousaf, M., Zámečník, R., Ahmed, J., & Saqib, S. (2021). The role of GHRM practices towards organizational commitment: A mediation analysis of green human capital. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1870798.
  37. Taoketao, E., Feng, T., Song, Y., & Nie, Y. (2018). Does sustainability marketing strategy achieve payback profits? A signaling theory perspective. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(6), 1039-1049.
  38. Tjahjadi, B., Agastya, I. B. G. A., Soewarno, N., & Adyantari, A. (2022). Green human capital readiness and business performance: do green market orientation and green supply chain management matter? *Benchmarking: An International Journal*.
  39. Yin, M., Shih-Chih, C., & Athapol, R. (2021). Understanding the Antecedents and Consequences of Green Human Capital. *Econ, Soc, Tech, & Climate Change – Original Research*.
  40. Zhang, Y., Luo, Y., Zhang, X., & Zhao, J. (2019). How green human resource management can promote green employee behavior in China: A technology acceptance model perspective. *Sustainability*, 11(19), 5408.